Historicity Research Journal
ISSN : 2393-8900
Impact Factor : 1.4152 (UIF)
Volume - 3 | Issue - 7 | March - 2017

भगवान बुद्ध आणि त्यांचा शून्यवाद

प्रा.मुकेश भा. सरदार
कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय चिखलदरा.
जि.अमरावती.

प्रस्तावना :

नागार्जूनाने शून्यतत्त्वाज्ञानावर सर्वोच्च कोटीचे अनेक ग्रंथ लिहले. भगवान बुद्धाने सांगितलेला प्रतित्यसमुत्पाद म्हणजेच मध्यम मार्ग हयालाच कार्यकारण सिद्धांत म्हणतात. हा शून्यवादाचा प्राण आहे.आचार्य नागार्जून यांनी हयाच शून्यवादाची विस्तृत व्याख्या करुन त्याला दर्शन शास्त्राच्या जगात सर्वोच्च शिखरावर नेले. त्यांच्यानंतर त्यांचे हेच कार्य त्यांचे शिष्य आर्यदेव यांनी पुढे नेले. आजही दर्शन शास्त्रच्या क्षितिजावर हा सिद्धांत सूर्यासारखा तळपत आहे.

शंकराचार्य त्यांचे गुरु माधवाचार्य व त्यांचे गुरु गौडपाद हयांच्या अद्वैत वेदांताचे मूळ स्त्रोत नागार्जूनाच्या शून्यवादात आहे. (माध्यमिक करीकेत नागार्जून म्हणतात, जो तथागताचा प्रतित्यसमुत्पाद आहे त्याला आम्ही शून्यता म्हणतो. हाच फक्त मध्यम मार्ग आहे) शून्यता हे सत्याचे सत्य होय. आणि त्या सत्यविषयीची प्रज्ञा प्राप्त होणे हेच निर्वाण होय.

सत्याच्या व्याख्या :–

सत्यांनी सर्व प्रकारचे आचरण प्रेरित झालेले असावे. जे इतरांच्या दृष्टीने अत्यंत हितकारक असते ते सत्य होय. प्रापंचिक लौकिक सत्य आणि पारमार्थिक सत्य अशा दोन सत्यांचा हवाला देऊन बुद्धांनीधर्माचा उपदेश केला. ज्यांना या दोन सत्यामधील भेद समजत नाही. त्यांना बौद्ध धर्माचे परम सत्य समजत नाही. शून्यता म्हणजे सर्व मतांचे निर्गमन, असे जितांनी (वासना जिंकणाऱ्यांनी) स्पष्टपणे सांगितले आहे. गौतमांनी सर्व मतांचा नाश करण्यासाठी करुणेपोटी सत्य धर्माचा उपदेश केला. परमार्थ सत्याच्या दृष्टीने प्रपंचाची नाही आणि निर्वाणही नाही. वास्तवता परमार्थ (सर्व श्रेष्ठ सत्य) म्हणजेच शून्यता होय. ही अवस्था शब्दातीत आहे. त्यामुळे तिचे वर्णन वा तिच्या विषयी देसना अशक्य आहे. बोधीसत्त्वाच्या अंगी ज्या सहा पारमिता (संपूर्ण तत्त्वे) असाव्या लागतात त्यापैकी प्रज्ञा पारामिमा सर्वश्रेष्ठ समजली जाते व हे सर्वश्रेष्ठ ज्ञान शून्यते बाबत आहे. शून्यता हा अनेक दृष्टीकोनापैकी एक दृष्टिकोन अशी स्थिती नाही तसा सर्व दृष्टिकोनापासून मुक्त करणारा हा दृष्टिकोन आहे. शून्यता हा अत्यंत गंभीर आहे. हसणे, खिदळणे, अथवा मजाकीचा विषय नाही. बुद्धिच्या सर्व कोटीच्या वर उठण्याचे नाव शून्यता होय. जे शून्यतेला चुकीच्या पद्धतीने जाणून घेतात ती त्या मूर्खांना नष्ट करते, जसा निष्काळजीपणे पकडलेला साप ज्याप्रमाणे घातक ठरतो. जे काही अस्तित्त्वात असते ते शून्यतेशी सुसंगत असते. हेतू प्रत्ययाशिवाय कोणताच पदार्थ उत्पन्न होत नाही म्हणून कोणताच पदार्थ अशुन्य म्हणजे नित्य किंवा अप्रतित्यसमुत्पन्न नाही. म्हणून संसाराला सस विलक्षण आणि प्रतित्य समुत्पन्न मानणेच योग्य आहे. लाभ आणि हानी, उत्पत्ती आणि विनाश, बंधन आणि मुक्त इत्यादी द्वंद्वरहित ज्ञानाचेच नाव निर्वाण आहे. अविद्येचा निरोध झाला की, तत्त्वज्ञानाचा जन्म होतो. म्हणून जो प्रतित्यसमुत्पन्न शुन्यतेला समजून घेतो तो दु:ख त्याची उत्पत्ती त्याचा नाश आणि त्या नाशचा मार्ग अशा चार आर्य सत्याचा साक्षात्कार करुन घेतो. शून्यतेच्या साक्षात्काराने शाश्वत आणि अशाश्वत, अनंत आणि अंतवान इत्यादी मतांचे आपोआप निराकरण होते .

ज्यांनी सर्व व्यावहारिक स्तरावर उतरुन सर्व मतांचा नाश करण्यासाठी करुणेपोटी सद्धर्माचा उपदेश केला त्या भगवान बुद्धाविषयी सदैव श्रद्धा आणि त्यांना सर्वांनी (मानव प्राण्यांनी) नमस्कार केला पाहिजे. जशी डोक्याला आणि कपडयाला आग लागली तर तुम्ही तात्काळ विझवतात. त्याच प्रमाणे इच्छांना तात्काळ विझवा कारण यापेक्षा मोठे दुसरे कोणतेच आवश्यक कार्य नाही.

धर्म ज्ञान आणि ध्यानाद्वारे – क्षमात्मक, शांत काळ–रहित अजर, अमर, तसेच पृथ्वी, जल, अग्नी, वायू, सूर्य, चंद्र–रहित श्रेष्ठ निर्वाण प्राप्त करा. जेथे प्रज्ञा नाही ते ध्यान नाही. जेथे ध्यान नाही तेथे प्रज्ञा नाही ज्याने हे दोन्ही प्राप्त केले त्याच्यासाठी हा संसार नंदनवनासारखा आहे.

संसारात दान आणि शील यांच्याद्वारे इतरांचे कल्याण साक्षता येते. क्षमा आणि पराक्रम यांच्याद्वारे आपले स्वताचे कल्याण साधता येते. ध्यान आणि प्रज्ञा यांच्या द्वारे निर्वाण प्राप्त होतो. धर्म हीच सर्वाच्च राजनीती होय. कारण धर्मामुळे लोक संतुष्ट होतात आणि जेव्हा लोक संतुष्ट होतात तेव्हा राजाची इहलोकातही आणि परलोकातही कीर्ती होते.

शून्याने धर्माचे रक्षण होते. व्रताने विद्येचे रक्षण होते. तसेच शून्य बळाने ज्ञान आणि चित्ताची एकाग्रता साधता येते. शून्य प्रज्ञा एक अशी महती विद्या आहे. ज्यात सर्व प्रकारचे ज्ञान साठवले आहे. हे चित्ररुपी शून्य तत्त्व आहे. ते अतिसूक्ष्म रहस्य आणि अनुकरण करण्यायोग्य परम रस आहे. कारण यात भगवान बुद्धाच्या अनंत कोटी ज्ञानाची महासागरासारखी व्यापकता आहे. या योग महाज्ञानाला

सिमा नाही. त्याचा थांग लागत नाही. ते व्यापक अगार आणि गंभीर आहे. शून्ययोग मतांपेक्षा मोठे कोणतेही तत्त्वशास्त्र नाही. यापेक्षा मोठे दुसरे सुरव नाही. भिक्खूनो, पवित्र जीवन हे लोकांना फसविण्यासाठी त्यांची कृपा साधण्यासाठी, काही लाभासाठी, काही कीर्तीसाठी किंवा लोकांमध्ये आपले नाव व्हावे यासाठी जगायचे नसते. भिक्खूहो, शरीर आणि वाणी यांचे नियंत्रण करण्यासाठी, कोणत्याही प्रकारची अशुद्धता आसक्ती आणि तृष्णा यापासून विमोचन करण्यासाठी हे पवित्र जीवन जगावयाचे असते.

थोडक्यात,

शून्यतेलाच निर्वाण म्हणतात, अशा प्रकारे महायोगी बौद्ध भिख्खू शेवटी निर्वाण (संसारातील सर्वोच्च सत्याचे) साम्राज्य प्राप्त करतो. जे अंनत अजर आणि अढळ आहे. भन्ते निर्गुणानन्द म्हणतात पुण्यधर्माशिवाय हे प्राप्त होत नाही. म्हणून शून्यवाद समजून घेण्यासाठी प्रत्येकाने कुशल, सर्वांच्या हिताचे कार्य करत रहावे. निश्चितच 'बुद्धत्त्व' प्राप्त करता येईल.

संदर्भ –

1) भगवान बुद्ध आणि त्यांचा धम्म – लेखक – डॉ. भि.रा. आंबेडकर
2) नागार्जुन आणि शून्यवाद – लेखक – सूर्यकांत भगत, सुधीर प्रकाशन, वर्धा.
कित्ता 14, 15 कित्ता 18, कित्ता 44, कित्ता 102, 103, 104, कित्ता 109, 110, कित्ता127, 129
जगातील पहिला वैज्ञानिक भगवान बुद्ध– लेखक दिवाकर डांगे, युगसाक्षी प्रकाशन नागपूर.440
3) बुद्ध लीला – लेखक प्रा. धर्मानंद कोसंबी कौशल्य प्रकाशन, औरंगाबाद.
4) विनंयपिटक – 1 पातिमोक्ख सुत्त – अनुवाद मा.शं. मोरे कौशल्य प्रकाशन, औरंगाबाद
5) पुग्गल पय्याती – लेखक भदन्त डा. तिस्सवंस, सुगत प्रकाशन, नागपूर